

مطلوبیت و هزینه قرارداد قرض الحسنه برای تأمین مالی فعالیت‌های اقتصادی

جناب آقای دکتر سید کاظم صدر

عضو هیات علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه شهید بهشتی

یکی از ابزارهای تأمین مالی فعالیتهای اقتصادی که در قانون بانکداری بدون ربا پیش‌بینی شده است قرض الحسنه می‌باشد. گرچه سهم این عقد نسبت به سایر عقود از سال ۶۳ به بعد برای اعطای تسهیلات در نظام بانکی ایران کاهش یافته، ولی قدر مطلق آن افزایش داشته است. علیرغم آشنا شدن مدیران بانکی با سایر عقود و یافتن مهارت برای استفاده بهینه از آنها جهت تأمین مالی تقاضاهای گوناگون، هنوز ابزار قرض‌الحسنه از مطلوبیت ویژه‌ای برخوردار است که موجب می‌شود علیرغم قابل توجه بودن هزینه قرارداد آن، همچنان برای اعطای تسهیلات بانکی به کار گرفته شود. عقد قرض‌الحسنه گرچه فاقد بازدهی ملموس و قابل اندازه‌گیری می‌باشد، ولی منافع ناملموس و مزیت‌های نامرئی چندی دارد که کاربرد آن را به عنوان یک ابزار تأمین مالی، مطلوب مدیران می‌سازد، و به همین جهت استفاده از آن استمرار داشته است. این عقد از جنبه حقوقی قابلیت گسترده‌ای دارد که می‌توان از طریق آن به انواع فعالیتهای تولیدی، خدماتی، و مصرفی، تسهیلات عرضه کرد [۱]. این مزیت در آغاز اجرای قانون بانکداری بدون ربا که هنوز کارگزاران نظام بانکی با عقود پیشنهاد شده کاملاً آشنا نبودند و نمی‌توانستند آنها را با نیازهای متقاضیان تطبیق دهند بسیار چشمگیر بود. به مرور زمان، توانائی مدیران در کاربرد عقود افزایش یافت و بانکهای تجاری و تخصصی بنا به تقاضای مراجعان خویش عقود معین را با همان تقاضاها تطبیق داده و به سهولت تسهیلات را در اختیار ایشان قرار می‌دادند؛ اما به علت تنوع تقاضاها پیوسته در خواستهائی طرح می‌شد که تأمین مالی آنها جز از طریق قرض‌الحسنه دشوار بود. بنابراین اولین امتیاز ابزار مالی قرض‌الحسنه نسبت به سایر عقود انعطاف حقوقی و سهولت

تطبیق آن با نیازهای متنوع است.

مزیت دوم قرض الحسنه اینست که مکمل سایر عقود است. در بسیاری موارد مدیران بانکی یک طرح سرمایه‌گذاری را با استفاده از چند عقد تأمین مالی می‌کنند. در این گونه مواقع، اتفاق می‌افتد، که یک یا چند پروژه از یک طرح را جز از طریق قرض الحسنه نمی‌توان تأمین مالی کرد. این مزیت که از همان ویژگی نخست سرچشمه می‌گیرد قرض الحسنه را مکمل سایر ابزارهای مالی می‌گرداند.

مزیت سوم آن قطعیت وصول مطالبات است. عقد قرض الحسنه گیرنده تسهیلات را شرعاً ملزم می‌کند که در زمان تعیین شده اصل مبلغ دریافت شده را بازگرداند. چنانچه تأخیری صورت گیرد، دهنده قرض نه فقط طبق قرارداد می‌تواند حق خود را وصول کند، بلکه مجاز است که متخلف را تعزیر نماید. این ویژگی موجب می‌شود که استفاده کننده از تسهیلات قرض الحسنه در همه شرایط دین خویش را مسترد گرداند. بنابراین، ابزار مالی قرض الحسنه، عاری از هر گونه خطر عدم پرداخت است. پس اگر بازدهی نقدی این ابزار مالی صفر است، خطر آن نیز نزدیک به صفر می‌باشد. لذا، در پرتفوی سرمایه‌گذار، که شامل مجموعه‌ای از فعالیتهای سرمایه‌گذاری با بازدهی و خطرهای متناسب و متفاوت است، قرض الحسنه در ابتدای این طیف قرار دارد. این مزایا، مجموعاً قرض الحسنه را برای استفاده کنندگان مطلوب می‌سازد و آن را یکی از ابزارهای عمده تأمین مالی در نظام بانکی ساخته است. در مقابل، بستن قرارداد قرض الحسنه دارای هزینه می‌باشد. تقریباً تمام اقداماتی که برای تکمیل قرارداد سایر عقود صورت می‌گیرد یا مراحل متعددی که طی می‌شود، برای قرض الحسنه نیز انجام می‌گیرد و این هزینه قرارداد برای مدیران بانکی ملحوظ می‌باشد؛ لذا ایشان مطلوبیت حاصل از کاربرد قرض الحسنه را با قید هزینه قرارداد آن به حداکثر می‌رسانند.

هدف نخست این مقاله محاسبه هزینه قرارداد قرض الحسنه در بانک کشاورزی است؛ تا مقدار آن تعیین و کارایی کاربرد این ابزار روشن شود. ثانیاً، عواملی که بر این هزینه قرارداد مؤثر هستند، شناسائی شده و راههایی که می‌توان آن را کاهش داد پیشنهاد گردد. هدف سوم مقاله یافتن شیوه‌ای است که به نحوی از متقاضی تسهیلات قرض الحسنه آن گرفته شود که شبیه گرفتن ربا نباشد. کارمزدی که هم اکنون برای اعطای این تسهیلات اخذ می‌شود از نظر بسیاری از فقها شبهه ربوی دارد (۱).

یکی از رفتارهای خیر خواهانه مسلمانان دادن قرض الحسنه به نیازمندان است. هدف این اقدام کمک کردن و رفع نیاز مستمندان می‌باشد نه تأمین مالی یک فعالیت اقتصادی. به همین جهت، در ایران پیش از انقلاب، صندوقهای قرض الحسنه در مساجد، محلات و برخی مؤسسات تشکیل گردیدند تا نیازمندیهای اعضاء و افراد شناخته شده و نزدیک را مرتفع سازند. به نظر

می‌آید که همین سابقه موجب شده است تا نمایندگان مجلس شورای اسلامی طی قانون بودجه، بانکها را مکلف سازند تا بخشی از وجوهی را که از طریق حسابهای قرض‌الحسنه جاری جمع‌آوری می‌کند به برخی نیازمندان بپردازند. شاید قابلیت زیاد قرض‌الحسنه برای انجام کارهای خیرخواهانه، برای جذب پس‌انداز اشخاص، و برای تأمین مالی سرمایه‌گذاری باعث شده است که فعالیت تأمین مالی از طریق قرض‌الحسنه در نظام بانکی با فعالیت خیرخواهانه و کمک‌رسانی که از طریق صندوقهای قرض‌الحسنه صورت می‌گیرد، یکسان قلمداد شود و بانکها مکلف به رفع برخی از نیازهای اخیر بگردند. در این تکلیف کردن نه کارائی بانک در مقایسه با صندوقهای قرض‌الحسنه برای امداد و خدمت‌رسانی در نظر گرفته شده و نه هزینه قرارداد عقد یا مزبور. اطلاعاتی را که بانکها طبق قانون هنگام اعطای تسهیلات به مشتریان و به فعالیتهای مختلف باید جمع‌آوری کنند هزینه‌بر است، در حالی که صندوقها نه موظف به چنین کاری هستند و نه نیازی بدان دارند. محیط صمیمانه مسجد یا محله هم اطلاعات اندک مورد نیاز را تأمین میکند و هم همین محیط تضمینی برای بازپرداخت وام فراهم می‌آورد. لذا، نیازی به گرفتن وثیقه یا تعهدات قانونی نیست. در مقابل، بانکها که ملزم هستند بدون تبعیض به همه متقاضیان، در صورت واجد شرایط بودن، تسهیلات بدهند، باید همه تمهیدات ذکر شده را مراعات کنند.

محاسبه هزینه قرارداد قرض‌الحسنه نشان خواهد داد که اعطای تسهیلات تکلیفی برای نظام بانکی چقدر خسران آور است؛ چه اولاً آنها را از فعالیت تأمین مالی که در آن تبحر دارند باز می‌دارد و به کاری که در آن بی‌مزیت هستند وامی‌دارد. ثانیاً هزینه قرارداد را بر آنها تحمیل می‌کند، بدون آنکه مطلوبیتی برای آنها پدید آورده باشد.

هدف اخیر مقاله نشان دادن آثار سیاست اخیر در مصوبات نمایندگان و توصیه جهت حذف

آنست.

روند تسهیلات قرض‌الحسنه

اگر به جدول مربوط به مانده تسهیلات اعطائی کل بانکها به بخش غیر دولتی مراجعه کنیم، [۲] ملاحظه می‌کنیم که گرچه سهم تسهیلات قرض‌الحسنه از سال ۱۳۶۳ به بعد کاهش می‌یابد ولی هنوز از سهم عقود دیگری مانند اجاره به شرط تملیک و سرمایه‌گذاری مستقیم و حتی مشارکت حقوقی به جز سالهای ۷۰ تا ۷۲ بیشتر است. به علاوه قدر مطلق مانده تسهیلات قرض‌الحسنه روندی افزایشی داشته است. مشابه همین روند در بانک کشاورزی نیز مشاهده می‌شود. سهم تسهیلات قرض‌الحسنه از مجموع تسهیلات بیشتر از سهم عقود جعاله، اجاره به شرط تملیک، مضاربه و حتی سلف می‌باشد [۲]؛ مزیت‌های این قرارداد که در قسمت فوق تشریح شد، موجب استفاده وسیع از آن شده است. کاربرد گسترده این عقد در نظام بانکی ایران ایجاب

می‌نماید که هزینه قرارداد آن نیز مورد توجه واقع شود و راههائی که موجب کاهش این هزینه و افزایش کارائی استفاده از آن می‌شود بازساخته شود. به علاوه، هزینه مزبور به شیوه‌ای که شباهت به اخذ ربا نداشته باشد از مشتریان بانک مسترد گردد؛ زیرا گرفتن هزینه‌ای که بانک برای اعطای قرض الحسنه صرف می‌کند از نظر فقها بی‌اشکال است. آنچه مورد ایراد واقع می‌شود شکل گرفتن آنست که نباید متناسب با مبلغ و مدت قرض باشد تا با نحوه اخذ بهره شباهت پیدا نکند.

روش مطالعه

یک - اندازه و نحوه نمونه‌گیری

برای نیل به هدف یاد شده فعالیت بانک کشاورزی در سال ۱۳۷۰ مورد مطالعه قرار گرفت. در این سال تعداد شبکه‌های بانک در کل کشور ۴۶۹ واحد بود که برحسب فعالیت در زمینه اعطای تسهیلات و خدمات بانکی به پنج گروه ممتاز، درجه یک، دو، سه، و چهار تقسیم‌بندی شده بودند. شش شعبه که در تهران واقع بودند و از نظر ماهیت کار با سایر شعب متفاوت بودند، صرف نظر شدند و از بقیه تعداد ۴۲ شعبه برحسب توزیع آنها در استانها و نیز درجه شعب به طور تصادفی نمونه‌گیری شدند. توزیع شعب نمونه در جدول دیده می‌شوند. چنان که گفته شد، شعبه‌ها به نحوی انتخاب شده‌اند که از هر استان حداقل یک شعبه در نمونه انتخابی وارد شده است.

جدول ۱. توزیع فراوانی شعب کل بانک و شعب نمونه بر حسب درجه در سال ۱۳۷۰

درجه شعبه	تعداد در کل بانک	تعداد در نمونه
ممتاز	۲	۱
درجه یک	۴۷	۵
درجه دو	۱۶۴	۱۵
درجه سه	۲۱۱	۱۸
درجه چهار	۴۵	۳
جمع	۴۶۹	۴۲

دو - کارسنجی

برای تکمیل یک قرارداد قرض الحسنه از هنگامی که مشتری به بانک مراجعه کرده و تقاضای تسهیلات می‌کند تا وقتی که تسهیلات را دریافت کرده و به مرور زمان بازپرداخت می‌نماید، اقداماتی را بانک در طی مراحل مختلفی انجام می‌دهد. این اعمال به تفصیل مورد مطالعه قرار گرفت و برای زمان سنجی آنها پرسشنامه‌ای با مشورت دست‌اندرکاران بانک کشاورزی تهیه گردید. فرآیند قرارداد قرض الحسنه، در پرسشنامه، به مراحل زیر برای زمان سنجی تقسیم شده است [۳].

مرحله اول: مذاکره با مشتری و تسلیم برگ درخواست به او.

مرحله دوم: تکمیل برگ درخواست از سوی مشتری و ارائه آن به بانک و تشکیل پرونده.

مرحله سوم: بررسی سوابق معاملاتی مستقیم متقاضی و ضامن او.

مرحله چهارم: قبول درخواست و انجام امور ارزیابی و تصویب تسهیلات در قالب عقد قرض الحسنه.

مرحله پنجم: انجام امور مالی پرونده و پرداخت تسهیلات.

مرحله ششم: ادامه امور در دایره مالی.

مرحله هفتم: انجام امور پس از پرداخت قسط اول.

مرحله هشتم: شامل مراحل زیر است:

۱ - ۸: پرداخت قسط دوم تسهیلات پس از انجام تعهدات توسط مشتری.

۲ - ۸: در صورت عدم انجام تعهدات مشتری پس از بازرسی از طرح.

۳ - ۸: مراجعه مشتری به بانک پس از دریافت اخطاریه و تسلیم تقاضای مهلت و موافقت بانک با درخواست تمدید مهلت.

۴ - ۸: پس از انقضاء مهلت تمدید انجام تعهدات در سررسید جدید و موافقت بانک با پرداخت قسط بعدی.

مرحله نهم: وصول مطالبات.

مرحله دهم: تهیه ترازنامه.

هر کدام از مراحل اصلی فوق شامل مراحل فرعی متعددی می‌باشند که در پرسشنامه قید شده است. بدین ترتیب زمان انجام هر اقدام در مراحل فرعی و اصلی قرارداد قرض الحسنه در بانک کشاورزی با مراجعه به کارکنان در ۴۲ شعبه انتخاب شده و مصاحبه با ایشان اندازه‌گیری شد.

سه - هزینه مالی

پس از زمان سنجی، تلاش برای اندازه‌گیری هزینه هر دقیقه از اوقاتی که برای تکمیل قرارداد عقد یاد شده صرف می‌شود صورت گرفت. هزینه‌های تولید خدمت مزبور

۱- پرسنلی، ۲- اداری، ۳- استهلاک و ۴- سایر هزینه‌ها به شرح زیر می‌باشد:

۱- هزینه‌های پرسنلی:

حقوق و دستمزد

مزایا و کمکیها

فوق العاده‌ها

صندوق پس‌انداز و بازنشستگی

عیدی و پاداش

۲- هزینه‌های اداری:

سفر و مأموریت

حمل و نقل

ارتباطات و مخابرات

اجاره محل

خدمات قراردادی

سوخت، روشنایی و آب بهاء

مواد مصرف شدنی

تشریفات

۳- هزینه‌های استهلاک

اثاثیه

وسائل نقلیه

ماشین آلات

ساختمان و تأسیسات (غیر منقول)

۴- سایر هزینه‌ها

هزینه باخرید کارکنان

هزینه اعتبار در اختیار مدیریت
 هزینه ماشینهای حسابگری
 هزینه مطالبات مشکوک الوصول
 هزینه مطالبات سوخته شده
 هزینه مالی استقراض
 سود پرداختی سپرده‌ها

روش انتخابی برای هزینه‌یابی عقد قرض‌الحسنه در ادبیات حسابداری روش حذبی یا روش تمام هزینه است. بر اساس این روش، هزینه‌های شعبه به دو دسته ۱- هزینه‌های عقود و ۲- هزینه‌های غیرعقود تقسیم می‌شوند. هزینه‌های نخست شامل مطبوعات مصرفی و حقوق و مزایای مستقیم سهم عقود و سربار شعبه می‌باشد. هزینه‌های غیرعقود شامل خدمات و سایر فعالیت‌های شعبه می‌باشد.

هزینه‌های عقود شامل هزینه عقد قرض‌الحسنه و سایر عقودی است که در بانک کاربرد وسیعی دارد. با توجه به زمانی که برای انعقاد هر عقد در بانک کشاورزی صرف می‌شود، پس از محاسبه هزینه‌های عقود هزینه عقد قرض‌الحسنه محاسبه می‌شود. به علت مشابهتی که میان فرآیند عقود در مقابل سایر خدمات بانکی از قبیل حوالجات، صدور چک، قبول قبض‌های آب و برق و تلفن وجود دارد، هزینه‌یابی فعالیت‌های شعبه به دو دسته مزبور تقسیم شده است. پس به طور خلاصه:

هزینه‌های عقود = مطبوعات مصرفی + حقوق و مزایای مستقیم سهم عقود + سهم

عقود از کل سربار شعبه و مدیریت استان و ادارات مرکزی

هزینه‌های خدمات = حقوق و مزایای دواير سهم خدمات + سهم خدمات

از هزینه‌های سربار شعبه و مدیریت استان و ادارات مرکزی

هزینه عملیاتی = هزینه‌های عقود + هزینه‌های خدمات

هزینه عملیاتی عقد قرض‌الحسنه نشان دهنده هزینه ایست که صرف هر عقد قرض‌الحسنه به طور مستقل در بانک می‌شود. این هزینه مستقل از مبلغی است که قرض داده می‌شود. برای محاسبه کل هزینه قرض‌الحسنه باید هزینه مطالبات مشکوک الوصول، سود پرداخت شده به سپرده‌ها و هزینه مالی استقراض از سایر بانکها را یعنی هزینه‌ای که سایر بانکها برای جمع‌آوری سپرده‌های قرض‌الحسنه صرف می‌کنند نیز باید اضافه نمود. این هزینه‌ها تابع مبلغی است که در

هر قرارداد عرضه می‌شود. در این مطالبه هزینه‌های یاد شده محاسبه نشده و به استخراج هزینه عملیاتی قرض الحسنه بسنده گردیده است.

چون تفصیل روش محاسبه هزینه عملیاتی عقود در مطالعات قبلی کاملاً ذکر شده و در سمینارهای گذشته بانکداری اسلامی گزارش شده است (۳ و ۴). از بازگویی مجدد آن در این مقاله خودداری می‌شود.

ارائه نتایج

در جدول ۲ میانگین زمان یک قرارداد قرض الحسنه ارائه شده است. برای مقایسه، نتایج زمان سنجی عقودی که در بانک کاربرد وسیعی دارند و پیش از این تحقیق مطالعه و اندازه‌گیری شده‌اند مجدداً در همان جدول گزارش شده است. عقد سلف کمترین و جعاله بیشترین زمان را در سال ۱۳۶۹ در بانک کشاورزی به خود اختصاص می‌دادند. به طور کلی عقود کوتاه مدت سلف و فروش اقساطی مواد اولیه از سه عقد بلند مدت فروش اقساطی ماشین آلات، مشارکت مدنی و جعاله کمتر زمان می‌بردند. عقد قرض الحسنه، چنان که مشاهده می‌شود به طور متوسط ۹۲۶ دقیقه وقت گرفته و تقریباً حالت میانی نسبت به سایر عقود دارد. مشاهده می‌شود که این عقد، در مجموع، برای بانک کوتاه و وقت‌گیر نمی‌باشد.

جدول ۲. میانگین زمان هر عقد به دقیقه

۵۵۹	سلف
۶۲۷	فروش اقساطی مواد اولیه
۷۴۰	فروش اقساطی ماشین آلات
۹۲۶	قرض الحسنه
۱۱۹۱	مشارکت مدنی
۱۲۳۰	جعاله

یادآوری می‌شود که زمان سنجی عقد قرض الحسنه در سال ۱۳۷۰ صورت گرفته است. بر اساس مطالعه‌ای که در سال ۱۳۷۴ صورت گرفت معلوم گردید که طی این دوره، در اثر اقداماتی که در بانک کشاورزی برای ساده سازی عقود انجام شده زیانهای مزبور به طور چشمگیری کاهش پیدا کرده است (۶).

جدول ۳. میانگین زمان و هزینه عقد قرض الحسنه

تعداد دواير شعبه	زمان به دقیقه	هزینه به ريال
یک دایره	۷۵۱	۶۳۳۰۹
دو دایره	۸۱۱	۶۸۳۶۷
سه دایره	۸۷۱	۷۳۴۲۵
چهار دایره	۱۰۲۰	۸۵۹۸۶
پنج دایره	۱۰۸۰	۹۱۰۴۴
شش دایره	۱۱۳۰	۹۵۲۵۹
میانگین موزون	۹۲۶	۷۸۰۲۸

در جدول ۳ زمانی که هر قرارداد قرض الحسنه در شعبات مختلف با تعداد دواير متفاوت می‌گیرد، ارائه شده است. مشاهده می‌شود که کوچکترین شعب که یک دایره‌ای هستند ۷۵۱ دقیقه صرف کرده و به تدریج با زیاد شدن تعداد دواير و بزرگ شدن شعبه این زمان افزایش می‌یابد تا به ۱۱۳۰ دقیقه برای واحدهای شش دایره‌ای می‌رسد. وقتی همین زمان برای شعب گوناگون بر حسب درجه آنها محاسبه شد نتیجه مشابهی به دست آمد. شعب درجه چهار، سه، و یک به ترتیب زمانی برابر ۷۵۱، ۷۶۳، ۸۸۹ دقیقه، بطور متوسط، صرف می‌کردند. تنها استثناء شعب درجه دو بودند که ۱۱۸۷ دقیقه صرف هر قرارداد می‌کردند. به نظر می‌رسد که در مجموع شعب کوچکتر کارائی بیشتری در عرضه عقود دارند. در مطالعات پیشین نیز همین نتیجه برای سایر عقود به دست آمده است [۴ و ۵].

جدول ۴. میانگین اجزای هزینه‌های عقد قرض الحسنه

به ريال

۱۲۴۸۴	دستمزد مستقیم
۲۱۸۴۸	سربار شعبه
۹۳۶۳	سربار سرپرستی (استان)
۱۳۲۶۵	سربار ادارات مرکزی
۵۶۹۶۰	بهای تمام شده اولیه عقد
۲۱۰۶۷	سربار ثانویه (خدمات)
۷۸۰۲۷	هزینه عملیاتی عقد

در جدول ۴ میانگین اجزای هزینه قرض‌الحسنه به طور متوسط ارائه شده است. مشاهده می‌شود که هر قرارداد قرض‌الحسنه قطع نظر از مبلغ تسهیلات آن حدود ۷۸۰۰۰ ریال برای بانک هزینه دارد. از این مبلغ، ۱۲۴۸۴ ریال یعنی حدود $\frac{1}{6}$ آن مخارج نیروی کار و مابقی هزینه‌های سربار شعبه و ادارات سرپرستی و مرکزی بانک می‌باشد؛ اداراتی که بدون آن‌ها ممکن نیست قراردادهای قرض‌الحسنه بسته شده و تسهیلات عرضه شود. علت در نظر گرفتن سربار ثانویه یا خدمات در شعبه اینست که این خدمات به منظور جمع‌آوری وجوه صورت می‌گیرد تا بانک بتواند آنها را ضمن عقد قرض‌الحسنه یا سایر عقود به متقاضیان عرضه نماید.

در جدول ۳ هزینه تمام شده قرارداد مزبور در شعبات بانک کشاورزی با دوایر متفاوت ارائه شده است. کمترین هزینه طبق انتظار مربوط به کوچکترین شعب یک دایره‌ای یعنی ۶۳۳۰۹ ریال و بیشترین مبلغ که برابر ۹۵۲۵۹ ریال است مربوط به شعب شش دایره‌ای است. هزینه این عقد در شعب درجه چهار، سه، و یک به ترتیب ۶۲۳۰۹، ۶۴۳۲۱، ۷۴۹۴۳ ریال و برای شعب درجه دو ۱۰۰۰۶۴ ریال بوده است.

قابل ذکر است که قرض‌هایی که بانک کشاورزی عرضه می‌کند برای فعالیتهای تولیدی است. چنان که قبلاً گفته شد، بانک از این عقد برای تمویل برخی طرحهای خاص یا بخشی از آنها استفاده می‌کند. لذا، کلیه مراحل را که بانک برای عرضه سایر عقود طی می‌کند نظیر ارزیابی مالی طرح و نظارت بر آن و وصول مطالبات، برای عقد قرض‌الحسنه نیز انجام می‌دهد. به همین جهت، بدون محاسبه هزینه‌های استقراض، و مطالبات سوخته شده و هزینه تجهیز منابع قرض‌الحسنه، هر قرارداد این قرض به طور متوسط برای بانک ۷۸۰۰۰ ریال تقریباً هزینه دارد [۳].

از این بابت مشاهده می‌شود که تکلیف این بانک به اعطاء تسهیلات قرض‌الحسنه برای مصارف خاص توسط مجلس شورای اسلامی بسیار هزینه‌بر است. به علاوه، بانک را از جهت اصلی فعالیتهای تولیدی کشاورزی و تخصیص بهینه وجوه میان عقود مختلف باز می‌دارد. نه سپرده‌گذاران، چنان که پیشتر گفته شد، به قصد دادن قرض‌الحسنه وجه خود را در بانک به ودیعه می‌گذارند، و نه بانک هدف انجام امور خیریه را دارد. صندوقهای قرض‌الحسنه نهاد مناسب این خدمت هستند [۲].

مسئله دیگر کیفیت دریافت هزینه قرارداد قرض از مشتریان بانک است، به نحوی که بر اساس مبلغ و مدت قرض نباشد تا شباهت به وامهای ربوی پیدا کند [۱] برای این منظور بانک می‌تواند از هر دریافت‌کننده‌ای مبلغ مزبور را به طور مقطوع بازستاند. متقابلاً ممکن است بخشی از این هزینه را به کسانی که مبلغ کمی قرض می‌گیرند بخشیده و از اشخاصی که مبالغ معتناهی وام می‌گیرند تمام هزینه را وصول کند. نحوه وصول آن مبلغ به مدیریت بانک بستگی خواهد داشت؛ آنچه مهم است، شیوه وصول است که شباهت به وامهای ربوی نباید داشته باشد.

روشن است که هزینه تجهیز منابع قرض الحسنه نیز باید منظور شود. به علاوه مطالبات سوخت شده و هزینه استقراض نیز باید در نظر گرفته شود. اگر سایر بانکهای تجاری و جوهی را که به بانکهای کشاورزی قرض می‌دهند شباهت به وامهای ربوی نداشته باشد، قطعاً این هزینه نیز باید منظور شود. چنانچه توجیهی فقهی برای سایر اشکال استقراض اقامه شود که از نظر فقها پذیرفتنی باشد، باز این هزینه قابل اضافه کردن به هزینه عملیاتی عقد خواهد بود. در غیر این صورت، هر دو طرف، هر چه زودتر باید نحوه دادوستد خود را اصلاح کنند.

خلاصه و نتیجه گیری

هدف این مقاله نشان دادن قابلیت قرارداد قرض الحسنه است که علیرغم نداشتن بازدهی برای بانکها به خاطر ویژگیهای خاص و منافع غیر ریالی آن هنوز به طور وسیعی در شبکه بانکی به عنوان یکی از ابزارهای تمویل مالی طرحهای اقتصادی مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای افزایش کارایی بانکها، باید از تکلیف کردن آنها به اعطای قرض الحسنه به مصارف یا گروههای خاص توسط نهادهای دولتی یا قانونگذاری اجتناب کرد. برای تبیین این موضوع، هزینه قرارداد قرض الحسنه برای بانک کشاورزی محاسبه گردید تا معلوم شود که اعطای این تسهیلات اگر برای مقاصد اقتصادی که بانک در نظر دارد داده نشود، چقدر هزینه‌آور خواهد بود. مشاهده می‌شود که هر قرارداد قرض الحسنه در سال ۱۳۷۰ برای بانک کشاورزی حدود ۷۸۰۰۰ ریال هزینه داشته است. به این مبلغ باید هزینه تجهیز منابع قرض الحسنه، مطالبات سوخت شده و استقراض را نیز افزود تا هزینه کل هر قرارداد برای بانک کشاورزی معلوم گردد. بنابراین، مشاهده می‌شود که تسهیلات تکلیفی هزینه‌های زیادی را به بانک تحمیل می‌کند.

هدف دوم مقاله، محاسبه هزینه قرارداد یاد شده برای این منظور بود که بانک بتواند آن را به شیوه‌ای که از نظر شرع صحیح است و شباهت به اخذ ربا ندارد از مشتریان خود بگیرد. گرفتن کارمزد، متناسب با مبلغ و مدت قرض، چون شباهت به نرخ بهره دارد از نظر فقها مجاز نمی‌باشد. هزینه قرارداد ممکن است به شکل مقطوع یا اشکال دیگری که مدیریت بانک تجویز می‌کند و در عین حال شباهت به طرق ربوی ندارد گرفته شود.

منابع

- ۱- ابراهیمی، محمد حسین. ربا و قرض در اسلام. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۲.
- ۲- صدر، سید کاظم. «آثار اقتصادی رفتار و عقد قرض الحسنه». مجموعه سخنرانیها و مقالات ششمین سمینار بانکداری ایران، بانک مرکزی. تهران، ۱۳۷۴.
- ۳- صدر، سید کاظم، عیسی خلیج و زهره شاهی. هزینه یابی قرض الحسنه در بانک کشاورزی. اداره امور اقتصادی و برنامه ریزی، بانک کشاورزی. تهران ۱۳۷۲.
- ۴- صدر، سید کاظم، عباس عرب مازار و فرخ انصاری. «هزینه یابی عقود در بانکداری بدون ربا». مجموعه سخنرانیها و مقالات چهارمین سمینار بانکداری اسلامی. مؤسسه عالی بانکداری ایران، بانک مرکزی. تهران ۱۳۷۲.
- ۵- صدر، سید کاظم، عباس عرب مازار، و سیاوش امیر مکرری. «یافتن سازمان بهینه شعبه برای ارائه خدمات بانکی». سخنرانیها و مقالات پنجمین سمینار بانکداری اسلامی. مؤسسه بانکداری ایران، بانک مرکزی. تهران، ۱۳۷۳.
- ۶- میلانی، سید علی. «ساده سازی روشها و نقش آن در افزایش کارایی عقود در بانکداری بدون ربا؛ تجربه بانک کشاورزی». مجموعه سخنرانیها و مقالات هفتمین سمینار بانکداری اسلامی. مؤسسه عالی بانکداری ایران، بانک مرکزی. تهران، ۱۳۷۵.